

ІРХА Ю. Б.,

кандидат юридичних наук, доцент,
заслужений юрист України,
в.о. завідувача наукової лабораторії
права національної та міжнародної
безпеки
(Державна наукова установа
«Інститут інформації, безпеки і права
Національної академії правових наук
України»),
доцент кафедри права
(Вищий навчальний приватний
заклад «Дніпровський гуманітарний
університет»)

УДК 351.86:342.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.1.4>

ГУМАНІТАРНА СКЛАДОВА АНТИТЕРОРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: БАЛАНС МІЖ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯМ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ ТА ЗАХИСТОМ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Стаття присвячена проблемі пошуку оптимального балансу між забезпеченням національної безпеки та захистом прав і свобод людини в контексті антитерористичної діяльності. Досліджується складність та багатогранність тероризму як глобальної загрози, що постійно еволюціонує та адаптується до сучасних реалій.

Підкреслюється, що розширення повноважень правоохоронних органів і спеціальних служб, хоч і є об'єктивно зумовленим необхідністю протидії тероризму, створює ризики для демократичних цінностей та прав і свобод людини. Автор наголошує на тому, що тероризм, будучи глобальним викликом, вимагає не лише силових методів реагування, але й глибокого розуміння соціально-економічних, політичних та ідеологічних чинників, що сприяють його виникненню та поширенню.

У роботі розглядаються ключові безпекові та правозахисні виклики, що виникають у контексті протидії тероризму. Аналізуються міжнародні стандарти у сфері прав людини та протидії тероризму, визначені у документах Організації Об'єднаних Націй, Ради Європи, а також практиці Європейського суду з прав людини. Підкреслюється, що ефективні контртерористичні заходи та захист прав і свобод людини не є взаємовиключними, а навпаки, взаємодоповнюючими цілями.

Автор обґрунтовує важливість гуманітарного підходу в антитерористичній діяльності, який ґрунтується на визнанні абсолютної цінності людини та повазі до її життя, гідності, прав і свобод. Він переконаний, що надмірне обмеження прав і свобод людини під приводом протидії тероризму може мати контрпродуктивні наслідки, призводячи до радикалізації суспільства та послаблення, а не зміцнення національної безпеки. Обґрунтовується, що ефективні контртерористичні заходи та захист прав і свобод людини є взаємодоповнюючими та взаємопідсилюючими цілями, а не суперечливими.

Наводяться аргументи, що будь-які обмеження прав і свобод людини в контексті антитерористичної діяльності мають бути законними, справедливими, обґрунтованими, пропорційними та недискримінаційними, а також підлягати

належному контролю. Визначаються ключові принципи та механізми, що дозволяють досягти балансу між забезпеченням національної безпеки та захистом прав і свобод людини під час здійснення антитерористичної діяльності.

Ключові слова: *екстремізм, тероризм, протидія тероризму, оперативно-розшукові заходи, контррозвідальні заходи, кримінально-процесуальні заходи, правоохоронні органи, спеціальні служби, національна безпека, права і свободи людини, обмеження прав і свобод людини*

Irkha Yu. B. Humanitarian component of anti-terrorist activities: balance between ensuring national security and protection of human rights and freedoms

The article is devoted to the problem of finding an optimal balance between ensuring national security and protecting human rights and freedoms in the context of counter-terrorism activities. The author examines the complexity and multifaceted nature of terrorism as a global threat that is constantly evolving and adapting to modern realities.

It is emphasized that the expansion of the powers of law enforcement agencies and special services, although objectively determined by the need to combat terrorism, poses risks to democratic values and human rights and freedoms. The author emphasizes that terrorism, being a global challenge, requires not only forceful methods of response, but also a deep understanding of the socio-economic, political and ideological factors that contribute to its emergence and spread.

The paper examines the key security and human rights challenges that arise in the context of counter-terrorism. The author analyzes international human rights and counter-terrorism standards defined in United Nations and Council of Europe documents, as well as in the case law of the European Court of Human Rights. It emphasizes that effective counter-terrorism measures and the protection of human rights and freedoms are not mutually exclusive, but rather complementary goals.

The author argues for the importance of a humanitarian approach to counter-terrorism, based on the recognition of the absolute value of the human person and respect for his or her life, dignity, rights and freedoms. He is convinced that excessive restriction of human rights and freedoms under the pretext of counter-terrorism can have counterproductive consequences, leading to radicalization of society and weakening rather than strengthening national security. The author demonstrates that effective counter-terrorism measures and the protection of human rights and freedoms are complementary and mutually reinforcing goals, not contradictory ones.

The article argues that any restrictions on human rights and freedoms in the context of counter-terrorism activities must be lawful, fair, justified, proportionate, non-discriminatory and subject to appropriate oversight. It sets out the key principles and mechanisms for striking a balance between ensuring national security and protecting human rights and freedoms in the course of counter-terrorism activities.

Key words: *extremism, terrorism, counter-terrorism, operational and investigative measures, counter-intelligence measures, criminal procedure measures, law enforcement agencies, special services, national security, human rights and freedoms, restriction of human rights and freedoms*

Вступ. Тероризм вже давно став невід'ємною частиною людської історії та сучасності. У ХХІ ст. напевно чи існує необхідність презентації цього феномену та наголошені на його деструктивній та руйнівній сутності, адже його жертвами щороку стають тисячі людей по всьому світу. Це явище досить широко висвітлюється та засуджується у медіа, громадських, наукових та політичних колах, а також художній літературі, кіно.

На міжнародному та національному рівні розроблено численну кількість антитерористичного законодавства, створено багато суб'єктів з протидії різноманітним проявам

терористичної діяльності, проводиться безліч гласних і негласних оперативно-розшукових, контррозвідувальних та кримінально-процесуальних заходів, а також розробляються та впроваджуються численні стратегії та програми соціально-економічного, виховного, інформаційного та ідеологічного характеру, спрямовані на усунення причин і умов виникнення та поширення екстремізму та тероризму. Незважаючи на це, екстремістські та терористичні ідеології постійно адаптуються до нових реалій та продовжують поширюватися у маси, радикалізуючи різні категорії громадян, що підвищує рівень терористичної загрози в багатьох країнах.

У Глобальному індексі тероризму 2024, підготовленого фахівцями Інституту економіки та миру, вказано, що у 2023 році у світі відбулося 3350 терористичних актів, від яких загинуло 8352 особи. Смертність від тероризму стала найвищою з 2017 року. Експерти наголошують, що хоча внаслідок терористичних актів гине значно менше людей ніж від інших форм насильства, зокрема збройних конфліктів та умисних вбивств, тероризм становить унікальну загрозу для людства, адже саме він має найбільший потенціал для психологічного та соціального впливу на суспільство [1, с. 4, 5].

Сучасний тероризм кидає виклик не окремим політичним лідерам, а цілим країнам і їх коаліціям. За масовістю терористичних організацій, за специфікою їх підготовки та методам дії тероризм може і здатний протистояти не тільки органам державної безпеки, але і регулярним збройним силам. Використання повстанської тактики і методів диверсійної боротьби робить його практично невразливим і створює ореол всемогутності. Час перетворення загрози тероризму в факт дійсності значно скоротився, тому що це здійснюють організації, групи, фанатично налаштовані особистості, окремі держави. Вони добре законспіровані, навчені і забезпечені, мають конкретні цілі по зміні світу, складаються з добровольців, готових заради досягнення цих цілей не рахуватися ні з якими жертвами. У зв'язку із розвитком науково-технічного прогресу, розширенням доступу до інформаційних технологій, люди з терористичними та екстремістськими поглядами мають можливість нині придбати або виготовити будь-які типи зброї (у тому числі масового знищення), а також використовувати останні досягнення науки для виконання своїх задумів [2, с. 6–7].

Протидія тероризму вимагає від держави постійного удосконалення антитерористичних стратегій і тактик. Посилення адміністративних, оперативних та процесуальних заходів щодо запобігання терористичним актам та ідентифікації осіб, причетних до екстремістської та терористичної діяльності, часто передбачають надання органам публічної влади, насамперед правоохоронним органам та спеціальним службам, розширених повноважень щодо втручання у права і свободи людини. Ця тенденція, хоча й зумовлена об'єктивною необхідністю забезпечення національної безпеки, породжує складну дилему, пов'язану з потенційним посяганням на демократичні цінності. Тому, надзвичайно важливо знайти збалансований підхід, який би забезпечував розв'язання проблеми тероризму, не завдаючи непоправної шкоди правам і свободам людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Протидія тероризму є складним і багатограним завданням, яке потребує комплексного наукового аналізу. В Україні ця проблема досліджується багатьма вченими, серед яких І. В. Авдошин, В. Ф. Антипенко, В. О. Глушков, О. Ф. Бантишев, В. П. Ємельянов, О. О. Книженко, О. О. Козенко, В. В. Крутов, С. С. Кудінов, В. А. Ліпкан, Б. Д. Леонов, В. Є. Петрищев, О. В. Плетньов, І. М. Рижов, Д. С. Савочкін, Д. В. Талалай, І. В. Ткачов, О. В. Шамара та інші. Незважаючи на значний науковий доробок у сфері антитерористичної діяльності, питання пошуку оптимального співвідношення між гарантуванням національної безпеки та дотриманням основоположних прав і свобод людини залишається актуальним та потребує подальшого вивчення.

Постановка завдання. Метою статті є визначення основних безпекових та правозахисних викликів і дилем, які виникають під час протидії тероризму, а також обґрунтування важливості дотримання прав і свобод людини під час здійснення антитерористичних заходів.

Результати дослідження. У кожній демократичній державі існує безумовний обов'язок забезпечення безпеки усіх осіб, які перебувають під її юрисдикцією, а також охорони

і захисту їх прав і свобод від потенційних і реальних загроз та різноманітних протиправних посягань. Цей імператив є одним із ключових критеріїв ефективності та легітимності публічної влади, державних інституцій, їх посадових і службових осіб. Означений обов'язок включає в себе широкий спектр заходів, спрямованих на попередження, виявлення, припинення та мінімізацію наслідків збройної агресії, злочинної діяльності, екстремізму, тероризму, надзвичайних ситуацій природного і техногенного характеру, кібератак, спеціальних інформаційних операцій та інших небезпечних діянь та подій. У всій палітрі загроз безпеці людини, її правам і свободам особливе місце посідає тероризм – явище, що вирізняється невинуватою жорстокістю та глобальним характером. Саме тому протидія тероризму потребує особливої уваги з боку держави та суспільства.

М. Г. Гуцало підкреслює, що в умовах глобалізаційних змін, які супроводжуються посиленням насильства, збільшенням кількості актів тероризму та їх жорстокістю, поняття «безпека» поширюється чи не на всі види людської діяльності. Водночас широке трактування цього поняття небезпідставно тягне за собою ризик загальної «сек'юритизації». Основоположний принцип європейської політики захисту прав людини, верховенства права та плюралістичної демократії у сфері протидії тероризму часто набуває дискурсивного характеру стосовно порушення крихкої межі між особистим і суспільним [3, с. 153–154].

Згідно з експертними оцінками тероризм належить до категорії найбільш найнебезпечніших і важкопрогнозованих явищ сучасності, що набуває все більш різноманітних форм та загрозливих масштабів. Терористичні акти найчастіше призводять до масових людських жертв, спричиняють руйнування матеріальних і духовних цінностей, сіють ворожнечу між державами, провокують війни, недовіру і ненависть між національними та соціальними групами, що досить реально і безпосередньо відбивається на правах людини, позбавляючи людей можливості користуватися правом на життя, свободу та особисту недоторканність. Крім цих людських втрат, тероризм може дестабілізувати уряди, підірвати функціонування громадянського суспільства, створювати загрозу миру, безпеці та соціально-економічному розвитку [4, с. 38]. Тероризм як явище постійно змінюється, звертається до нових гасел, використовує у своїй практиці все більш витончені засоби і технології. Терористи часто видають себе за «повстанців», «партизанів», «борців за свободу», чим ускладнюють об'єктивну оцінку здійснюваних ними злочинних дій. Прикриваючись усім комплексом політичних і громадянських прав, терористи вторгаються в нормальне життя не тільки держави, в якій проживають, а й світового співтовариства в цілому [5, с. 91, 92–93].

За твердженнями В. Ф. Антипенка тероризм перетворився у своєрідний інструмент вирішення різноманітних конфліктів. Причому, при відносно скромних витратних механізмах реалізації терористичних актів, масштабність цілей зростає: тероризм уже посягає на коригування внутрішньополітичних і, здебільшого міжнародних рішень лідерів держав та міждержавних утворень. Виступаючи продуктом сучасної суспільної системи і функціонуючи усередині її, тероризм, поряд з використанням науково-технічних досягнень, все частіше перетворює демократичні інститути у зброю, обернену проти цієї ж системи. Окрім цього, у міру розвитку цивілізації, з одного боку, а з іншого – у міру розростання тероризму як суспільного та кримінального явища, його можливості поглинати елементи протидіючої системи зростають. У цьому полягає живучість, прийнятність і, навіть, привабливість тероризму як засобу боротьби [6, с. 6, 15].

З кожним роком екстремістські та терористичні ідеології стають дедалі манливими, осередки екстремістів та терористів – більш автономними, законспірованими та розгалуженими, а терористичні акти – краще підготовленими. Крім безпосередніх виконавців терактів, до тероризму залучено досить багато жінок і чоловіків різного віку та професій, які добровільно, примусово або несвідомо, прямо чи опосередковано стають частиною терористичної інфраструктури, сприяючи її функціонуванню та досягненню різноманітних цілей політичного, економічного, релігійного, національного, соціального, майнового чи іншого характеру.

Поділяючи думку С. Д. Савочкина, зазначимо, що сучасні терористичні організації – це не одноосібні групи бойовиків, що здійснюють лише терористичну діяльність, це вже

«корпорації» із внутрішнім розподілом трудових обов'язків, з майстернями (для виготовлення та ремонту зброї, створення вибухових пристроїв тощо), друкарнями (для виготовлення різного роду ідеологічної літератури екстремістського толку), шпиталями (для лікування поранених), лабораторіями (для виготовлення наркотичних засобів, біологічної або хімічної зброї), комерційними підприємствами. Їх персонал має укомплектований штат потрібних фахівців: психологів, ідеологів, політологів, практиків з певних сфер, менеджерів і виконавців, які перебувають на повному забезпеченні, а також осіб, що ведуть легальний спосіб життя, мають зв'язки з державним апаратом, промисловим і фінансовим світом [7, с. 63].

Протидія тероризму – це доволі складний процес, який виходить далеко за межі силового реагування на терористичний акт чи загрозу його вчинення. Це постійна системна робота з використанням «жорсткої» та «м'якої» сили, яка потребує значних людських, матеріально-технічних, інтелектуальних ресурсів, постійної модернізації законодавства, практики його застосування, а також удосконалення внутрішньої та зовнішньої політики держави. Ключову роль у виявленні, попередженні та припиненні зазначеної діяльності, а також у ліквідації її наслідків відіграють правоохоронні органи та спеціальні служби, які в межах оперативно-розшукової, контррозвідувальної, розвідувальної та процесуальної діяльності проводять збір, аналіз та оцінку інформації про терористичні загрози; виявлення осіб, причетних до тероризму; документування їхніх дій; розкриття фінансових мереж, вербувальних схем та пропагандистських каналів, що живлять тероризм; проведення слідчих дій, спеціальних операцій; міжнародне співробітництво тощо.

Згідно з висновками Європейської комісії за демократію через право (Венеційської комісії), глобалізація і складність сучасних суспільств підвищує їхню вразливість до національного і транснаціонального тероризму. Індустріальна і технологічна економіка вимагає відносно високого рівня порядку і стабільності, а невелика група радикально вмотивованих людей може завдати величезної шкоди комунікаційним, транспортним або енергетичним мережам. При цьому потенціал терористів у створенні або отриманні зброї масового знищення постійно зростає разом із розвитком технологій. Ця комісія вважає, що наявність ефективних розвідувальних органів і служб безпеки є імперативною вимогою для забезпечення національної безпеки в сучасних умовах, адже небагато держав можуть обійтися без розвідувальної служби (проти зовнішніх загроз), і жодна з них не має достатнього імунітету від тероризму або допитливості своїх сусідів, щоб відмовитися від служби безпеки [8].

У світі не існує універсальної моделі захисту від тероризму. Кожна держава самостійно виробила та розвиває власну антитерористичну систему. Ефективна протидія тероризму потребує гнучкості та адаптивності як правоохоронних органів та спеціальних служб, так і цивільних органів державної влади, органів місцевого самоврядування, оскільки постійно з'являються нові терористичні організації, світогляди та цілі. Органам публічної влади необхідно враховувати не лише оперативні дані, але й соціально-економічні умови, політичну ситуацію та ідеологічні течії, які можуть сприяти радикалізації суспільства, виникненню і поширенню тероризму. В реаліях сьогодення вибір конкретного гласного чи негласного антитерористичного заходу залежить від багатьох факторів, як-от: особа терориста, його мотиви, ідеологічні переконання, психологічний профіль, наявність співучасників; вид терористичної загрози; час та об'єкт нападу; спроможності правоохоронних органів і спецслужб; політичний, економічний, релігійний, соціальний та міжнародний контекст тощо.

Водночас, враховуючи масштаби та загрози тероризму, вкрай важливо, щоб протидія йому не перетворювалася на «хрестовий похід» з виправданням будь-яких правових обмежень та заборон, а також неправомірних дій, особливо з боку правоохоронних органів та спеціальних служб. Забезпечення національної безпеки «за будь-яку ціну» – це шлях, який неминуче призводить до ерозії сутності фундаментальних прав і свобод людини, знецінення людини, її автономії та індивідуальності, а також встановлення атмосфери страху, недовіри та тотального контролю. У короткостроковій перспективі це дійсно може суттєво зменшити терористичну загрозу, але в кінцевому підсумку це призведе до послаблення, а не зміцнення національної безпеки, що матиме руйнівні наслідки для суспільства та держави.

О. С. Калмикова, аргументовано стверджує, що демонізація терористів призводить до виправдання в очах людей менш поважного поводження з ними порівняно з особами, які вчинили «звичайні» злочини. Це виправдання може ґрунтуватися на тому, що самі терористи заперечують стандарти прав людини, верховенство права і демократію. Влада може стверджувати, що суворе дотримання прав людини при боротьбі з тероризмом може наразити на небезпеку права людини в майбутньому, якщо терористи досягнуть своєї кінцевої мети [9, с. 8].

За твердженнями І. М. Гомівчук, у світі дедалі частіше виникає реальна небезпека того, що, зіткнувшись із загрозою конкретних виявів цього злочину, держава може вжити занадто жорстких заходів і скотитися до репресій та порушень прав людини не лише стосовно терористів і тих соціальних верств, які їх підтримують, але і щодо іншої частини суспільства, права і свободи якої можуть утискатися в ході виявлення, затримання і засудження терористів. Дослідниця аргументовано звертає увагу на те, що у сфері протидії тероризму у більшості держав світу постійно постає дилема, вони постійно опиняються перед нелегким вибором: забезпечити безпеку держав та права і свободи людини на основі дотримання Статуту ООН та інших міжнародно-правових документів або ж боротися з тероризмом та іншими порушеннями прав і свобод шляхом односторонніх дій із застосуванням збройної сили і подальшим обмеженням основних прав і свобод людини [10].

Тероризм, як справедливо зазначає О. О. Козенко, являє собою повний занепад людяності, він підриває та обмежує цінності, які лежать в основі прав людини, а разом з ними і правову систему, що має їх захищати. Дослідник наголошує, що під час цього занепаду права людини продовжують діяти, хоч і в ослабленому вигляді. Вони не дозволяють поборолювати все зло, але забезпечують хоч якийсь мінімальний захист і дають певну надію на справедливість [11, с. 100].

Міжнародне право зобов'язує держави поважати та захищати права і свободи всіх осіб, які перебувають під їхньою юрисдикцією, без дискримінації за будь-якою ознакою, включаючи їх походження, майновий чи соціальний стан, а також незалежно від факту вчинення або наміру вчинення ними протиправних дій. На нашу думку, якою б не була терористична загроза, розроблення правових та організаційних механізмів протидії тероризму, а також планування та реалізація адміністративних, оперативно-розшукових, контррозвідальних, кримінально-процесуальних заходів завжди мають здійснюватися з неухильним дотриманням прав і свобод людини. З огляду на загрози, яку становить тероризм, цей імператив є досить складним у реалізації та вимагає постійного пошуку справедливого балансу між забезпеченням національної безпеки та захистом прав і свобод людини.

У Глобальній контртерористичній стратегії ООН вказано, що ефективні контртерористичні заходи і захист прав людини є не суперечливими, а взаємодоповнюючими і взаємопідсилюючими цілями. Держави мають забезпечити, щоб будь-які заходи, вжиті для боротьби з тероризмом, відповідали їхнім зобов'язанням за міжнародним правом, зокрема праву прав людини, праву біженців і міжнародному гуманітарному праву [12]. Управління Верховного комісара ООН з прав людини наголошує, що глобальна боротьба з тероризмом має вестися на основі поваги до прав людини та законності. Для цього необхідно розробляти такі національні контртерористичні стратегії, які допомагали б запобігати актам тероризму, переслідувати тих, хто несе відповідальність за такі злочинні діяння, а також заохочувати і захищати права людини і принцип верховенства права [13, с. 2].

Рада ООН з прав людини у своїй резолюції «Тероризм і права людини» вказала, що утвердження і захист прав кожної людини та верховенство права мають важливе значення для боротьби з тероризмом і насильницьким екстремізмом, а підхід, який повністю поважає права людини і верховенство права, є єдиним ефективним способом протидії тероризму і насильницькому екстремізму. Зазначається, що держави мають забезпечити, щоб тероризм і пов'язані з ним злочини мали вузьке визначення, яке відповідало б принципам законності, необхідності та пропорційності. Крім того, національне антитерористичне законодавство та практика його реалізації мають бути недискримінаційними, не допускати свавільного арешту підозрюваних у тероризмі, застосування до них катувань, незаконного позбавлення

їх життя та інших прав і свобод людини, а також забезпечувати їм належні процесуальні гарантії та справедливий судовий розгляд [14, с. 2].

У Конвенції Ради Європи про запобігання тероризму вказано, що під час здійснення антитерористичних заходів необхідно «поважати принцип верховенства права, демократичні цінності, права людини й основні свободи людини, а також інші положення міжнародного права» [15].

Відповідно до Керівних принципів щодо прав людини та боротьби проти тероризму, затверджених Комітетом Міністрів Ради Європи, тероризм серйозно загрожує правам людини, демократії і спрямований, зокрема, на дестабілізацію законно сформованих урядів і підірив плюралістичного громадянського суспільства. Терористичний акт ніколи не може бути пробачений або виправданий посиланням на такі мотиви, як права людини, і що зловживання правами ніколи не може бути захищене. Держави-члени Ради Європи під час протидії тероризму зобов'язані поважати міжнародні інструменти захисту прав людини, зокрема, Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та практику Європейського суду з прав людини. У зазначеному документі наголошено, що:

1) усі заходи, що вживаються державами для протидії тероризму, мають здійснюватися з дотриманням прав людини та принципу верховенства права, виключаючи при цьому будь-які форми свавілля, а також будь-яке дискримінаційне або расистське поводження, і повинні підлягати належному нагляду;

2) усі заходи, що вживаються державами для боротьби з тероризмом, повинні бути законними. У разі, коли такі заходи обмежують права людини, обмеження повинні бути визначені якомога точніше, а також бути необхідними і пропорційними переслідуваній меті;

3) застосування катувань або нелюдського чи такого, що принижує гідність, поводження або покарання абсолютно заборонено за будь-яких обставин, зокрема під час арешту, допиту та тримання під вартою особи, яка підозрюється або засуджена за терористичну діяльність, незалежно від характеру діянь, в яких ця особа підозрюється або за які вона була засуджена [16].

Згідно з положенням Контратерористичної стратегії Ради Європи на 2023–2027 роки повага до прав кожної людини та верховенства права є фундаментальною основою запобігання тероризму та боротьби з ним. Держави зобов'язані поважати права осіб, підозрюваних у тероризмі, обвинувачених або засуджених за вчинення терористичних злочинів. У зазначеній стратегії наголошено, що протидія тероризму є легітимною метою вжиття заходів в інтересах національної безпеки, запобігання заворушенням та забезпечення захисту прав і свобод інших осіб. Водночас, зазначені заходи мають бути недискримінаційними, передбаченими законом, необхідними в демократичному суспільстві і пропорційними для досягнення цієї мети. Це також передбачає обов'язок поважати верховенство права, зокрема, гарантуючи, що національні органи влади не вживають жодних заходів свавільно, і що все антитерористичне законодавство і заходи підлягають належному нагляду з боку уповноважених національних структур і органів, у тому числі законодавчих і судових органів [17].

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), розглядаючи справи щодо дотримання державами положень Конвенції про захист прав і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція) під час здійснення антитерористичних заходів, постійно звертає увагу на масштаби небезпеки, яку становить тероризм для суспільства, і, відповідно, важливість питань, що стоять на порядку денному в боротьбі з тероризмом. Цей суд вказує на значні труднощі, які існують у держав під час захисту свого населення від терористичного насильства. На його переконання, зіткнувшись з такою загрозою, держави цілком законно вправі проявляти велику рішучість щодо тих, хто сприяє актам тероризму, яким за жодних обставин не може потурати [18].

ЄСПЛ вказав, що тероризм серйозно загрожує праву на життя, яке є необхідною передумовою для користування всіма іншими основоположними правами. ЄСПЛ зазначив, що в умовах сьогодення держави стикаються з величезними труднощами у захисті своїх громадян від терористичного насильства. Саме тому не можна недооцінювати масштаб небезпеки тероризму сьогодні і загрозу, яку він становить для суспільства. Водночас, це не повинно ставити під сумнів абсолютний характер статті 3 Конвенції [19]. Навіть за найскладніших

обставин, таких як боротьба з тероризмом та організованою злочинністю, Конвенція в абсолютній формі забороняє катування та нелюдське або таке, що принижує гідність, поводження чи покарання, незалежно від поведінки відповідної особи [20].

ЄСПЛ наголосив, ще не може бути жодних сумнівів у тому, що існує значний суспільний інтерес до розслідування і покарання винних у терористичних злочинах. Невибіркові терористичні напади за своєю природою покликані вселити страх у серця невинних цивільних осіб, викликати хаос і паніку та порушити нормальне функціонування повсякденного життя. За таких обставин загрози життю, свободі та гідності людини виникають не лише внаслідок дій самих терористів, але й можуть бути наслідком реакції влади на такі загрози. Прецедентна практика ЄСПЛ останніх років свідчить про труднощі узгодження індивідуальних прав людини та суспільного інтересу в контексті протидії тероризму.

ЄСПЛ вважає, що не може бути й мови про обмеження права на справедливий судовий розгляд лише на тій підставі, що відповідні особи підозрюються в причетності до тероризму. Разом з тим, стаття 6 Конвенції не повинна застосовуватися таким чином, щоб створювати непропорційні труднощі для органів поліції у вжитті ефективних заходів з протидії тероризму або іншим серйозним злочинам при виконанні ними свого обов'язку за статтями 2, 3 і 5 Конвенції щодо захисту права на життя і права на особисту недоторканність членів суспільства. Загроза, яку становить тероризм, може бути нейтралізована лише шляхом ефективного розслідування, судового переслідування та покарання всіх осіб, причетних до тероризму [21].

Будь-яке позбавлення свободи має не лише здійснюватися відповідно до матеріальних і процесуальних норм національного законодавства, але й відповідати самій меті статті 5 Конвенції, а саме – захищати особу від свавілля. Хоча розслідування терористичних злочинів, безсумнівно, ставить перед органами влади особливі проблеми, це не означає, що органи влади мають карт-бланш на арешт підозрюваних і утримання їх під вартою в поліції без ефективного контролю з боку національних судів і, в кінцевому підсумку, наглядових органів Конвенції, якщо вони вважають, що було скоєно терористичний злочин [22].

Опрацювання міжнародних стандартів у сфері прав людини підтверджує, що надмірно турбуючись про безпеку суспільства і держави, органи публічної влади, насамперед правоохоронні органи та спеціальні служби (безпеки і розвідки), можуть тим самим нівелювати цінності вільного світу, якими вони мають керуватися та захищати. Протидія тероризму була, є і буде легітимною підставою для обмеження прав і свобод людини, однак держава та її представники мають постійно враховувати, що у демократичному суспільстві стрижнем усієї внутрішньої та зовнішньої політики, у тому числі антитерористичної, має бути людина, її права та свободи.

Здатність держави ефективно гарантувати та захищати права і свободи людини у найскладніших умовах, таких як війна, тероризм чи надзвичайні ситуації, є визначальним критерієм її демократичності та стійкості. Саме у періоди криз та екзистенціальних загроз для нації можна простежити справжню сутність держави. Ці випробування виявляють здатність влади і суспільства до знаходження справедливого балансу між забезпеченням національної безпеки та захистом прав і свобод людини. В аспекті протидії тероризму, такий баланс досягається наступним.

1. Положення антитерористичного законодавства: дефініції, функції і повноваження органів публічної влади, антитерористичні заходи, обмеження прав і свобод людини, гарантії дотримання прав і свобод людини тощо мають бути доступними, а їх зміст викладений із достатньою чіткістю, зрозумілістю та передбачуваністю, які дають змогу особі відокремлювати правомірну поведінку від терористичної, передбачати юридичні наслідки своєї поведінки.

2. Необхідно утримуватися від надмірного розширення поняття «тероризм» для уникнення ситуацій, коли законні мирні форми вираження поглядів, протестні акції, релігійні практики чи інші форми публічної активності людей помилково кваліфікуються як терористичні. Визначення терористичної мети повинно базуватися на об'єктивних критеріях та сукупності доказів, які беззаперечно свідчать про намір вчинення або факт вчинення злочинних діянь, спрямованих на досягнення однієї або декількох з наступних цілей:

- створення атмосфери страху та незахищеності серед широких верств населення шляхом застосування або загрози застосування насильства;

- здійснення тиску на органи державної влади або міжнародні організації з метою спонукання їх до вчинення або утримання від вчинення певних дій всупереч їхнім законним повноваженням та інтересам;

- заподіяння значної шкоди або повне руйнування фундаментальних політичних, конституційних, економічних чи соціальних інститутів держави або міжнародної організації, що ставить під загрозу їхнє функціонування та існування.

3. Законодавчі обмеження прав і свобод людини та їх практична реалізація суб'єктами протидії тероризму не можуть бути свавільними, дискримінаційними та несправедливими, вони мають відповідати правомірній меті, бути обумовлені суспільною потребою досягнення цієї мети, обґрунтованими та пропорційними, а також не порушувати сутнісний зміст відповідного права або свободи. Тривалість таких обмежень має бути мінімальною необхідною для усунення терористичної загрози або її наслідків. Цим суб'єктам необхідно враховувати, що надмірні, невинновдані або безстрокові антитерористичні обмеження прав і свобод можуть підірвати довіру суспільства до влади та створити сприятливе середовище для радикалізації громадян та здійснення ними терористичної діяльності.

4. Підготовка та підвищення кваліфікації посадових і службових осіб суб'єктів протидії тероризму має обов'язково включати навчання щодо прав і свобод людини з метою формування у них навичок з їх визнання, поваги, дотримання, охорони та захисту.

5. Існуванням якісних організаційно-правових механізмів внутрішнього (відомчого) та зовнішнього контролю (громадського, прокурорського, парламентського, судового) за здійсненням суб'єктами протидії тероризму адміністративних, оперативно-розшукових, контррозвідувальних та кримінально-процесуальних заходів з метою запобігання та протидії зловживанням, свавіллям та іншим порушенням прав і свобод людини.

6. Гарантуванням ефективних засобів правового захисту особам, підозрюваним або звинуваченим у тероризмі. Суб'єкти протидії тероризму мають неухильно дотримуватися презумпції невинуватості, що означає, що тягар доказування вини лежить виключно на стороні обвинувачення. Кожна особа, стосовно якої існують підозри або висунуті обвинувачення у причетності до терористичної діяльності, має безумовне право на повний та беззастережний доступ до всього комплексу гарантій справедливого судового розгляду, передбаченого національним законодавством та міжнародними договорами.

7. Наявністю ефективного та своєчасного розслідування випадків порушення прав і свобод людини під час здійснення гласних та негласних заходів із протидії тероризму. Особи, відповідальні за проведення розслідування, мають бути незалежними від осіб, причетних до таких порушень. Під час розслідування має бути встановлено, зокрема, рівень серйозності терористичної загрози, правомірність та виправданість застосування антитерористичного заходу, всіх причетних до вказаних порушень. Таке розслідування повинно проводитися швидко та з розумною оперативністю, його висновки мають ґрунтуватися на ретельному, об'єктивному та неупередженому аналізі всіх обставин справи, воно має бути достатньо доступним для потерпілих та відкритим для громадського контролю.

8. Належним державним захистом та підтримкою жертв тероризму, що включає, зокрема, дотримання їх прав на всіх етапах розслідування терористичних актів, судового розгляду та після нього; надання безоплатної правничої допомоги, психологічної підтримки, медичної допомоги та реабілітації, фінансово-матеріальної та соціальної допомоги; забезпечення безпеки (у разі необхідності); увічнення пам'яті та вшанування.

9. Залученням інститутів громадянського суспільства до формування антитерористичної політики держави; моніторингу законності діяльності суб'єктів протидії тероризму; надання правової, психологічної та іншої допомоги постраждалим від тероризму, підозрюваним, обвинуваченим та засудженим за терористичну діяльність; реабілітації та ресоціалізації осіб, засуджених за терористичну діяльність.

10. Періодичним переглядом та оцінкою антитерористичного законодавства, стратегій та тактик протидії тероризму на предмет їх відповідності міжнародним стандартам у сфері

прав людини, а також актуальності, адаптивності, доцільності, ефективності з урахуванням змін у характері терористичних загроз, розвитку технологій та міжнародного досвіду.

11. Розробкою та впровадженням загальнодержавних та місцевих програм запобігання радикалізації населення, особливо молоді. У громадян необхідно формувати навички критичного мислення та стійкості до маніпулятивних впливів, екстремістської та терористичної пропаганди. Крім того, мають реалізовуватися програми щодо дерадикалізації та реінтеграції осіб, які були залучені до екстремістської та терористичної діяльності, але виявили бажання повернутися до мирного життя.

12. Поглибленням та розширенням міжнародної співпраці у сфері протидії тероризму. Така взаємодія має охоплювати: обмін оперативною інформацією про терористичні загрози, діяльність екстремістських і терористичних організацій, їхніх лідерів, учасників, плани, методи діяльності та джерела фінансування; проведення спільних операцій з виявлення, попередження та припинення терористичної діяльності; взаємну правову допомогу у кримінальних провадженнях, пов'язаних з тероризмом; обмін досвідом тощо. Важливим аспектом міжнародної співпраці є гармонізація національного антитерористичного законодавства з міжнародними стандартами та принципами у цій сфері.

Висновки. Забезпечення національної безпеки та утвердження і захист прав і свобод людини є рівнозначними основними функціями сучасної демократичної держави. Ці функції, хоч і розглядаються як самостійні напрямки діяльності держави, насправді глибоко взаємопов'язані та взаємозалежні. Їх взаємозв'язок проявляється в складній системі взаємодії, де посилення одного аспекту потенційно веде до зміцнення іншого, а ослаблення – неминуче призводить до дисбалансу і створює замкнене коло проблем, послаблюючи державу в цілому.

Неможливо розбудовувати прогресивну та процвітаючу державу, де її національна безпека досягається ціною систематичного порушення прав і свобод, так само як і неможливо гарантувати ефективну реалізацію, охорону та захист прав і свобод в умовах, коли національній безпеці загрожують явища, тенденції і чинники, які здатні знищити державність та фундаментальні цінності суспільства, зупинити економічний розвиток, зруйнувати критичну інфраструктуру, викликати екологічну катастрофу, спровокувати масштабні соціально-політичні конфлікти, тощо.

Оскільки проблема тероризму ніколи не зникне з порядку денного світової спільноти, кожна держава змушена постійно шукати оптимальні шляхи протидії цій загрозі. Дієва протидія тероризму вимагає впровадження невідкладних та рішучих заходів, що неминуче пов'язано з певними обмеженнями прав і свобод людини. Це створює складну дилему, де баланс між забезпеченням національної безпеки та захистом прав і свобод стає критично важливим. Його не можна досягнути одноразово: нормативно-правовим актом, управлінським рішенням чи примусом. Підтримання рівноваги є безперервним процесом, який вимагає значних зусиль держави, інститутів громадянського суспільства, громад, людей щодо створення середовища, де кожен відчуватиме себе захищеним як від загроз, що виходять з боку терористів, так і від потенційних зловживань та свавілля з боку посадових і службових осіб органів публічної влади.

Наведене, дає підстави стверджувати, що гуманітарна складова антитерористичної діяльності є невід'ємною частиною загальнодержавної стратегії протидії тероризму і ґрунтується на визнанні абсолютної цінності людини та повазі до її життя, гідності, прав і свобод.

Список використаних джерел:

1. Institute for Economics & Peace. Global Terrorism Index 2024: Measuring the Impact of Terrorism, Sydney, February 2024. 80 p. URL: <https://www.visionofhumanity.org/wp-content/uploads/2024/02/GTI-2024-web-290224.pdf> (дата звернення: 05.02.2025)
2. Протидія терористичній діяльності: кримінально-правові, кримінологічні та криміналістичні аспекти : монографія / [Бантишев О. Ф. та ін. ; за заг. наук. ред. О. В. Шамари]. Київ : АртЕк, 2016. 448 с.
3. Гуцало М.Г. Європейська політика безпеки у сфері протидії тероризму. *Політичний менеджмент*. 2010. № 1. С. 147–154.

4. Рижов І.М., Кудінов С.С., Івахненко О.А. Основи антитерористичної безпеки соціальних систем: монографія. Київ : Кафедра. 2017. 212 с.
5. Авдошин І.В., Гуменний Ю.Г. Тероризм через призму міжнародного гуманітарного права. *Юридична наука*. 2013. № 1. С. 85–95.
6. Антипенко В.Ф. Тероризм: кримінологічна та кримінально-правова характеристика. Київ : НБУВ. 1999. 61 с.
7. Савочкін Д.С. Транснаціональний тероризм як загроза національній безпеці України. *Боротьба зорганізованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2010. Вип. 23. С. 60–66.
8. Report on the Democratic Oversight of the Security Services, adopted by the Venice Commission at its 71st Plenary Session (Venice, 1-2 June 2007), updated by the Venice Commission at its 102nd Plenary Session (Venice, 20-21 March 2015). 15 December 2015. CDL-AD(2015)010. URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2015\)010-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2015)010-e) (дата звернення: 07.02.2025).
9. Калмикова О.С. Тероризм і боротьба з ним у контексті прав людини. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності: (теорія та практика)*. Вип. 4–5 (8–9). 2017. С. 6–11.
10. Громівчук І. М. Принцип поваги прав людини та основоположних свобод у міжнародному праві і його роль в контексті боротьби з тероризмом. *Часопис Академії Адвокатури України*. 2013. № 1 (18). URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Chaau/2013-1/18koprks.pdf> (дата звернення: 07.02.2025).
11. Козенко О.О. Наукові підходи до визначення природи тероризму. *Інформація і право*. 2024. № 4(51). С. 95–103. [https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.4\(51\).317924](https://doi.org/10.37750/2616-6798.2024.4(51).317924)
12. The United Nations Global Counter-Terrorism Strategy. Resolution adopted by the General Assembly on 8 September 2006. A/RES/60/288. URL: <https://docs.un.org/en/A/RES/60/288> (дата звернення: 07.02.2025).
13. United Nations for Human Rights Office of the High Commissioner. Human Rights, Terrorism and Counter-terrorism: Human Rights Fact Sheet No. 32. Geneva: OHCHR, 2008. 72p. URL: <https://ohchr.org/sites/default/files/Documents/Publications/Factsheet32EN.pdf> (дата звернення: 07.02.2025).
14. Terrorism and human rights. Resolution adopted by the Human Rights Council on 10 October 2024. A/HRC/RES/57/11. URL: <https://docs.un.org/en/A/HRC/RES/57/11> (дата звернення: 07.02.2025).
15. Конвенція Ради Європи про запобігання тероризму від 16.05.2005. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_712 (дата звернення: 07.02.2025).
16. Guidelines on human rights and the fight against terrorism, adopted by the Committee of Ministers of the Council of Europe at its 804th meeting (11 July 2002). URL: https://www.coe.int/t/dlapil/cahdi/Source/Docs2002/H_2002_4E.pdf (дата звернення: 07.02.2025).
17. Council of Europe Counter-Terrorism Strategy (2023-2027), adopted by Council of Europe Committee of Ministers on 08 February 2023. URL: <https://search.coe.int/cm?i=0900001680a9ad67> (дата звернення: 07.02.2025).
18. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Daoudi c. France» від 03.12.2009. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-96005%22%7D> (дата звернення: 10.02.2025).
19. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Saadi v. Italy» від 28.02.2008. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-85276%22%7D> (дата звернення: 10.02.2025).
20. Рішення Великої палати Європейського суду з прав людини у справі «El-Masri v. The former Yugoslav Republic of Macedonia» від 13.12.2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-115621%22%7D> (дата звернення: 10.02.2025).
21. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Ibrahim and others v. The United Kingdom» від 13.09.2016. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-166680%22%7D> (дата звернення: 10.02.2025).
22. Рішення Великої палати Європейського суду з прав людини у справі «El-Masri v. The former Yugoslav Republic of Macedonia» від 13.12.2012. URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-115621%22%7D> (дата звернення: 10.02.2025).

